
ROMAN JAKOBSON

O današnjem češkom čistunstvu

»Ista se stvar može drugdje različito iskazati, već prema tome kakvu značenjsku nijansu govornik hoće upravo da izrazi jezikom... Opet moram ponoviti da... treba da se radujemo što smo u stanju da istu stvar izrazimo jedanput ovako, a drugi put drugačije«.

(J. Zubaty)

»I nepravilni oblici mogu u jeziku steći pravo građanstva, ako im jezička praksa, uzus, pomogne da pobijede pravilne oblike«.

(V. Ertl)

Pored individualnog govora i pored jezika, tj. zbira riječi i oblikâ koji pripada datome kolektivu, osnovna je komponenta govora i odnos toga kolektiva prema vlastitom jeziku. Prema tome, pitanja jezičke kulture jesu značajan odjel opšte lingvistike. U kompleksu ovih pitanja problem purizma je najpoučniji. Istorijat češkoga čistunstva zbilja zaslužuje da se iscrpno obradi i lingvistički protumači. Međutim, moj zadatak je skromniji: ja ću se zadržati na današnjem češkom purizmu, i to uglavnom na časopisu »*Naše řeči*«, iz čije je čistunske prakse lani iskrsla zanimljiva »filološka začkoljica«, da upotrijebim Šaldin izraz.

Ovdje analiziram *Našu řeč* kao čistunski organ. Nije mi, dakle, stalo do zaslužnih priloga istorijskom i sinhronijskom proučavanju češkog jezika, naročito češkoj leksikografiji, kojom je ovaj časopis tako bogat. Ja imam u vidu *isključivo* praktičnu djelatnost *Naše řeči*.

Ni ovu praktičnu djelatnost ja ne zahvatam u čitavom njenom obimu, jer djelovanje *Naše řeči* ima dvije oštrice: samo jedna je čistunska, a druga je bila upravo uperena protiv tekućeg čistunstva. Sistematsko razotkrivanje proizvoljnosti naredbi i zabranâ starih čistunaca jedna je od velikih zasluga Zubatog, toga genijalnog umjetnika na polju češke filologije. U članku povodom desetogodišnjice *Naše řeči* Zubatý piše, pozivajući se na Ertla: »Ako bi se napravila statistika svega onoga što sam napisao u *Našoj řeči* (potpisano

i nepotpisano), više bi bilo stvari koje ja branim od čistunaca nego onih u kojima se ja s njima slažem» (XI, 6). Upravo zbog toga Zubatý izjavljuje da je on u redakciji *Naše řeči* »stajao na lijevome krilu« (XI, 27). Karakteristično je da je Zubatý veoma skeptično gledao na djelotvornost čistunske kampanje. Već u prvom godištu *Naše řeči* napisao je: »Ko zna kako se jezik razvija iz stoljeća u stoljeće, pa se čak iz godine u godinu stalno mijenja, teško će se odlučiti da mu to spriječi, a sve i da mu spriječi, jezik ne mari za to« (I, 75). A poslije deset godina on kaže: »*Naše řeč* se čita, dosta često je i pohvale, ali ne vidi se baš mnogo uspješnih rezultata u njenome djelovanju. Možda se uspjelo da se istrijebi... poneka sitnica (na primjer, maglograđanski oblik *úřední* umj. *úřední*, koji smo nekoliko godina utjerivali), ali u cjelini se piše isto onako kako se pisalo prije 10 godina. Čak bismo rekli da su greške koje su prije 10 godina bile dosta rijetke — danas već postale gotovo pravilo«. (XI, 28).

U svojoj analizi čistunske djelatnosti *Naše řeči* zadržaću se uglavnom na radovima Dr. J. Hallera, mada se istovremeno pozivam i na drugi materijal. Posebnu pažnju posvećujem djelatnosti odgovornog urednika — samo zbog toga što je on nesumnjivo najviše pravolinijski i najradikalniji čistunac u današnjoj *Našoj řeči*. On je bio taj koji je najtemeljitiije formulisao, u nekoliko studija, svoje shvatanje purističkih načela i metoda; on se trudi da najšire primijeni ova načela u praksi, pa je za to iskoristio, osim stubaca *Naše řeči*, još i specijalni čistunski organ što ga je on vodio za potrebe izdavačke kuće *Melantrich*; najzad, upravo njegove kritike dale su podsticaj za dugu polemiku u kulturi češkog jezika, a u toj polemici opet je istupao Haller — kao jedini tumač i branitelj stanovišta *Naše řeči*.

Pri tome napominjem: zaustavljam se na Hallerovoj *čistunskoj* djelatnosti, tj. na njegovoj borbi za očišćenje savremenoga češkoga književnog jezika od onih elementa koji su se, doduše, usidрили u uzusu savremenoga književnog jezika, ali su pogrešni sa gledišta puriste. Zanimljivi Hallerovi prilozi razvitku pojedinih riječi i obrta u češkom jeziku ostaju izvan teme moje rasprave. Nije mi stalo ni do onih grešaka protivu pravopisnih pravila i protivu školske gramatike, što ih Haller na brojnim čitavim stranicama zamjera raznim piscima. Ne može se sumnjati u to da se paradigme školske gramatike i pravopisna pravila moraju respektovati. Samo ja mislim da je prebrojavanje takvih pogrešaka zadatak korektora, a ne stručnog časopisa. Protivu nedovoljne pismenosti ne može se boriti mehaničkim spiskovima pogrešaka, nadenih u ovim ili onim knjigama i časopisima. Ljude koji se nisu ozbiljno pozabavili školskom gramatikom sigurno nećemo razmatrati u *Našoj řeči*. Borba protiv nepismenosti može se voditi jedino racionalizacijom obučavanja maternjem jeziku. A stručni časopis može samo da naznači puteve ove racionalizacije. Može da izradi statistiku i tipologiju tekućih pogrešaka. Mogao bi, najzad, da pokrene pitanje — kako da se povisi kvalitet korektorskog rada, ali jedva da ima smisla da sam časopis preuzme na se korektorsku funkciju. Prelazim sada na glavno pitanje — na *diskusiju o purizmu*.

U svojoj polemici sa Ivanom Olbrachtom Haller piše: »S kakvim pravom *Naše řeč* prisvaja sebi ulogu arbitra u jeziku? To je jednostavno: sa stručnim pravom. Kao što ljekara njegov stručni studijum čini sposobnim da poznaje mane ljudskog organizma, tako je i stručni studijum okvalifikovao lingviste *Naše řeči* da poznaju mane današnjega književnog jezika — bolje negoli nestručnjaci »(*Literární noviny* IV, broj 11). Na žalost, ovo upoređenje nije na mjestu. Ja moram da uzvratim Halleru prijekor što ga je on nepravično uputio pjesniku Nezvalu: »Autor ne ulaže napor da proдре u suštinu stvari« (*Naše řeč* XIV, 173). Ljekar može poznavati mane ljudskoga organizma, jer su ga učili da razlikuje — šta je mana a šta nije. Ljekar zna šta je to patologija. Međutim, nas lingviste nikad nisu učili šta je to jezična mana. Mladogramatičarska škola lingvista, koja je nas vaspitala, u načelu je isključivala pojam norme iz nauke o jeziku; a pošto se bez ovoga pojma ne može izgraditi teorija književnog jezika, dosljedni mladogramatičari su uopšte smatrali književni jezik nezahvalnim, »manje vrijednim« predmetom lingvističkog istraživanja. Na primjer, J. Polívka je ovako formulisao stanovište mladogramatičarske škole prema književnom jeziku: »Živi jezik ima prednosti pred pisanim jezikom, a narodni govori pred jezikom obrazovanih ljudi. Jer nam oni nude jezik u njegovom potpuno prirodnom razvitku. Tu se sve dešava bez učešća volje i svijesti, dok se govor obrazovanih ljudi oslanja na književni jezik, koji se razvija svjesno i vještački«. (*Athenaeum* 1885, 235). Po A. Thomsonu »imaju svi jezici i dijalekti, čak i oni najdivljijih i nekulturnih naroda, istu vrijednost za nauku; čak su ovi, nema sumnje, podesniji predmet naučnog istraživanja nego književni jezici obrazovanih naroda, koji su za lingvistu isto što su za botaničara biljke iz staklenika« (*Obščeje jazykovedenje*, 2. izdanje 1910).

Šta zna mladogramatičar? Lanac jezičkih promjena. On konstatuje: oblik B nadomjestio je oblik A. Ako mu postavite pitanje — koji je oblik bolji, on nema šta da odgovori. Oblik A je stariji, oblik B je mlađi, ali iz toga ne proističe ništa za vrednovanje oblikâ. Njemu je strana i sama pomisao vrednovanja. »Jezičkom razvitku treba ostaviti slobodu«, odlično formuliše gledište istorijske lingvistike J. Janko u *Našoj řeči*, »jer njegov tok nećemo zaustaviti propisima niti nasiljem; svaki put će se iznad našeg uzaludnog ispravljačkog truda izdignuti kao jedini pravičan sudija — uzus, zdrav običaj jezički« (V, 293). Mladogramatičko stanovište je genetičko stanovište. Mladogramatičar može majstorski utvrditi o čemu se radi: o promjeni značenja, glasovne ili gramatičke forme, ili pak o preuzimanju, ili najzad o prevodu riječi itd. Ali nam on ništa neće reći o valeru te riječi. — on nije u stanju da ocjenjuje. »*Falsch und richtig* gleichen der Schere des unerfahrenen Gärtners, der die Jungen Sprösslinge, die unnütz scheinen, mit roher Hand abschneidet. Der wissenschaftliche Beobachter weiss, wie nützlich oft diese jungen Pflänzchen sein können, und lässt sie gewähren«. Debrunner citira ovu izreku švajcarskoga mladogramatičara i dodaje: »Nije čudo ako se lingvisti raduju svakome jezičkom iskliznuću! Kako bi oni mogli u svetome gnjevu osuđivati pogreške, kad su u njima otkrivali sjeme buduće

pravilnosti. Njima nije preostalo ništa drugo do li da upotrijebe riječi »richtig« i »falsch« samo u navodnicima. Ili da na pitanja: ko govori pravilno? kada govorimo pravilno? odgovore oštro poput Mauthnera: Niko ili svako. — Nikad i vazda«. (*Neue Farbücher für das klassische Altertum, Geschochteund ...* 25, 1922, 203). Ako, na primjer, *Naše řeč* proglašava govorno *věddtor* za »nemoguću riječ« (I, 305) ili riječ *bolševismus* za »nakaradan oblik), ona onda napušta svoju naučnu bazu. Ako purista stvarno hoće da bude vjeran načelima genetičke lingvistike, onda se on mora zadovoljiti konstatovanjem da su *bolševismus* i *věddtor* po svome sastavu hibridne riječi, i da se takvi hibridni oblici obilato javljaju u slovenskim jezicima. Još u praslovenskom on će naći riječi kao što su *kovarь*, *rybárь* — koje spajaju slovenski korijen (osnovu) sa germanskim sufiksom, a u savremenom češkom jeziku naći će riječi: *houslista*, *nadace* (= fond), *husita*, *moravismus*. Neka se sjeti da su, najzad, i njemu dragi termini *purista*, *purismus* latinsko-grčki. Ukratko, purista će biti osuđen na nedjelatnost. Zbog toga Haller dospijeva u čorsokak, kad u polemici sa Trnkou (*Nové Čechy* XIV, 202) pokušava da poveže čistunstvo sa istorijskom metodom u lingvistici. Genetička lingvistika i purizam su nespojivi pojmovi.

Jedino što istorijska lingvistika može dati čistuncu — to je precizno utvrđivanje jezičke osnove nekoga razdoblja. Ako je čistunac spreman da se zadovolji time što će proglasiti izvjesno razdoblje datoga književnog jezika za klasično doba, i ako prizna jezik toga doba kao kanon i za današnjicu, onda će se on lišiti zadatka da sam vrednuje jezičke elemente. A zatim zapravo jezičko čistunstvo iščezava i ostaće samo jezan zadatak: *caveant consules...* jezičke promjene koje su nastale poslije toga klasičnoga razdoblja proglašavaju se nevažecima za književni jezik. U čistom obliku takav slučaj se uopšte ne razlikuje, on je fikcija, i u češkim prilikama njemu se ne može ni djelomično približiti. Ta očito je da nije moguće priznati za pravosnažni kanon današnjice — književni češki jezik XVI vijeka. »Ne vaskrsavaj mrtve!« kaže jedna od deset božjih zapovjedi *Naše řeči* (I, 267). Priznatog jezičkog kanona nije dala ni češka književnost XIX vijeka. O tome rječito svjedoče nedavni sporovi o dobrom piscu kao jezičkom uzoru. Genetička lingvistika po sebi ne daje čistuncu mjerilo za selekciju jezičkog materijala. Pa gdje onda čistunac nalazi ovaj kriterijum? Prepuštamo riječ Halleru. U diskusiji sa Trnkou on je opisao kako »utvrđuje prirodu fraze«; Rasuđujem ovako — ova fraza je skorašnja, to je *inovacija*; nalazi se prvi put u sredini koja je opterećena *njemačkim uticajem*, sredini jezički neodnjegovanoj; nije izraz nove predstave, nevidene, nego predstave koja je odavno odomaćena i koja je izražena potpuno i zgodno drugačijim riječima; dakle, to je *suvišna fraza*« (*Nové Čechy* XIV, 203). Ovo Hallerovo rasuđivanje sadrži tri elementa karakteristična za čitav smjer: 1. strah od germanizama 2. strah od toga što su se u književnom uzusu nedavne prošlosti primili mnogi neologizmi 3. strah od toga da će književni češki jezik imati suvišnih jezičkih formacija. — Analizirajmo ove elemente!

Da li nas istorijska lingvistika ovlašćuje da se borimo protivu germanizama? Ne, naprotiv. Istorijska lingvistika poučava nas da kulturni jezici velike cirkulacije uvijek proživljavaju, u nekoj formi, hibridizaciju; kulturni jezik izrasta u tijesnoj vezi sa drugim kulturnim jezikom, i upravo na taj način se obogaćuju njegova izražajna sredstva. Baš u jezičkom ukrštanju se najmarkantnije ispoljava lingvistički razvitak.

Istoričar jezika lako će otkriti u ruskome književnom jeziku kulturni doprinos južnoslovenski, turski, poljski, francuski i njemački. U odnosu na sve te elemente, elementi čisto ruskog porijekla samo su manjina u današnjem fondu ruskoga književnog jezika. Ali ova okolnost nikada nije naškodila kulturnoj misiji ruskog jezika, već je naprotiv povisila njegove informativne, nominativne i ekspresivne mogućnosti. Umjesto ruskog jezika mogli bismo uzeti kao primjer jezika sa obilatom hibridizacijom i druge jezike sa velikom kulturnom ulogom, npr. engleski, francuski, poljski, turski, japanski. Karakteristično je da se baš oni germanizmi koje čistunci nastoje da iskrče iz češkog jezika — nalaze i u drugim slovenskim jezicima.

A što je češki književni jezik ipak više zasićen germanizmima nego drugi slovenski jezici, to je u skladu i sa znatno većom ulogom njemačkoga svijeta u istoriji češke kulture — u svim njenim manifestacijama. Tragovi tijesne veze sa njemačkom sredinom obilati su ne samo u istoriji jezika već takođe u istoriji književnosti, umjetnosti, nauke itd. I najzad, da li je danas većina germanizama zbilja strano tijelo u češkome književnom jeziku? Pjesnik Gellner, naprotiv, uvjerava da je »često dobar germanizam češći negoli staročeška fraza«. Za nas je ovo gledište pisca Gellnera naučnije nego gledište učenjaka Hallera. Simptomatično je što je lingvista Trnka, i ne znajući za Gellnerov aforizam, formulisao taj problem u suštini isto kao Gellner: »Ako se ispostavi da je neki obrt ili riječ, pa makar oni bili uživljeni ili izražajni, germanizam ili da je nepravilno tvoren, oni u njegovim (Hallerovim) očima gube pravo na egzistenciju. »Pravilan« oblik ili »pravilna« riječ, koje se s imperativnom tendencijom nameću kolektivu, bez izražajne potrebe, umjesto »nepravilnog« izraza, — u stvari su neologizam sa sinhronijskoga gledišta. Pa bilo da je taj »pravilni« izraz uzet iz staroga stadijuma češkog jezika ili da je vještački napravljen. Po mome shvatanju jezičke pravilnosti, takav izraz će imati istu sudbinu kao i onaj izraz koji se nanovo stvorio u jezičkom jedinstvu« (*Nové Čechy* XIV, 169). Ako je Haller ubijeđen u to da se ovi istorijski germanizmi još nisu stopili sa češkom leksičkom i frazeološkom zalihom, i da se stalno osjećaju u književnom jeziku kao »neprijatna i uvredljiva tuđinstina« (*Rádce* I), on mora dokazati da se oni svojim fonološkim ili gramatičkim sastavom protive strukturnim zakonima savremenog češkog jezika. Nešto takvo Haller je pokušao jedanput u domenu semantike, ali veoma neuspješno. On dovodi glagol *listovati* u vezu sa njemačkim *blättern* i oštro ga osuđuje, mada ga je još Ertl odbacivao samo u prenesenom, metaforičkom značenju (XI, 231). Po svojoj spoljašnjoj strukturi taj je glagol bez mane, i spada u klasu glagola koju je i Haller priznao za najproduktivniju (vidi Probl. II, 13). Glagol je veoma rasprostranjen u

književnom jeziku — čistunci ga nalaze gotovo u svakoj publikaciji o kojoj referišu. Pa u čemu je onda njegova pogrešnost? Ukazuje se da njemačko »označavanje ove radnje polazi od čisto njemačkog načina predstavljanja«: Nijemac »u svome izrazu sasvim izostavlja svoje lično učešće i ističe prije svega ono čime stvar reaguje na radnju. Zbog toga je njemački izraz posve neličan, pa izbjegava sve ono što bi moglo izgledati kao lični, povjerljiv odnos prema stvarima« (ibid. 21). Međutim, riječi koje se po unutrašnjoj formi i po značenju slažu sa njemačkim *blättern* nalazimo u mnogim jezicima: u francuskom jeziku *feuilleter*, u španskom *hojear*, u portugalskom *folhear*, u italijanskom *scartabellare*, u holandskom *bladeren*, u danskom *blade*, u švedskom *bläddra*, u ruskom *l'istat'*, *perel'istuvat'*, u ukrajinskom *lystuvaty*, *perelystovuvaty*, u srpskohrvatskom *listati*, *prelistavati*, u bugarskom *prelistavam*, u litavskom *lapuoti* (*lapas* = list), u mađarskom *lapozgatui* (*lap* = list). Pa da li se, onda, po Halleru možda razlikuju zakoni češke unutarnje forme u riječima — od zakonâ koji djeluju u svim ovim jezicima? Ako je to tako, Haller mora najprije dokazati da »češki način izražavanja ističe u predstavi reakciju subjekta, *lica*, a ne predmeta, *stvari*« (ibid. 22). Ali takav dokaz Haller, naravno, ne može dati. Dovoljno je navesti ovakve »sasvim nelične« glagole kao što su: *ukrižovati*, *stopovati*, *drátovati*, *brusliti*, *lyžovati*, *veslovati*, *naloditi se*, *sluniti se*, *bubnovati*, *troubiti* itd.

Prema tome, Haller u ime fantoma, tobožnjega zakona — vodi borbu ne protiv germanizma, već protiv leksičkog evropeizma, koji je nastao ubrzavanjem životnoga tempa i porastom štampe. Pri tome on strogo zamjera nepoznavanje češkog jezika piscima koji upotrebljavaju ovu riječ (vidi npr. NR XIV, 154). Međutim, vjera u leksičku zatvorenost i samodovoljnost nacionalnih cjelina još je iluzornija negoli vjera u njihovu privrednu autarhiju.

I Haller zaboravlja na još jednu stvar. Češka inteligencija XIX vijeka bila je dvojezična, pisala je njemački gotovo kao i češki, dok danas u mladoj generaciji nema ni traga od toga stanja. Dovoljno je uporediti predratnog čistunca — Fr. Bilog, koji je po vlastitom priznanju bio ponijemčen u njemačkoj gimnaziji u Brnu (gdje je čitao češke novine sa rječnikom u ruci) i J. Hallera, kojemu, kako je sam priznao u diskusiji Praškog lingvističkog kružoka 11. januara 1932, njemački primjeri pričinjavaju poteškoće kad piše svoje čistunske rasprave o germanizmima. To je potvrdio i Ot. Fischer analizom nekoliko Hallerovih njemačkih uzora tobožnjih germanizama. Takvo opadanje poznavanja njemačkog jezika kod češke inteligencije moćan je stimulans za potpuno odomaćivanje onih germanizama koji su se održali u književnom uzusu. Fr. Vymazal ispravno je rekao da »što manje budemo učili njemački jezik, više će priticati germanizama«, jer se oni više neće osjećati kao germanizmi i postaće germanizmi samo sa istorijskog stanovišta.

Ako hoćemo da istrajemo pri Hallerovom poređenju lingviste sa ljevakom, onda mu moramo reći da je njegov program iskorjenjivanja germanizama — loša terapija. Nju je nekad pronicljivo osudio Jan Jakubec uz Gebauerovu saglasnost: »Dopuštamo, to su germanizmi u mnogim slučajevima. Ali čitav proces sa mnogima od njih u jeziku je već izvršen; riječi i uzrečice

tako su već čvrsto srasli s našim jezikom, da bi bilo uzaludno boriti se protiv njih. To bi značilo odstranjivati sa tijela izrasline koje su, doduše, posljedica bolesnog stanja, ali su se tako spojile s tijelom — da mu apsolutno ne smetaju; i kad bismo htjeli da ih se kurtališemo, morali bismo duboko rezati tijelo i pretražiti detaljno cio organizam» (vidi NR I, 11).

Predodžbi da treba plijeviti iskvarene riječi iz književnog češkog jezika puristu vodi, osim istorijskih rasuđivanja i poznavanja brojnih germanizama, takođe i navala novina — kojima se karakteriše odsječak istorije češkoga književnog jezika od preporoda do danas. Pri tome se puristi ne obaziru na stihijsku potrebu toga novotarenja. Na činioce koji su uzrokovali ovu pojavu aludira i Zubatý u svome rektorskom govoru. Energična i užurbana socijalna diferencijacija češkoga društva, koja se izvršila u ovome razdoblju, ispoljila se, dabome, i u jeziku — kao nastojanje da se formiraju klasni dijalekti. Od jezika provincijskog sitnog građanstva, kakav je bio na početku XIX vijeka, češki književni jezik brzo je postao jezikom velegradske vladajuće klase. Ta je klasa novonastala i ona se bori za svjetski nivo — privredni, politički i kulturni. Stoga je shvatljivo da su se zadaci toga jezika umnožili. U više mahova na vidiku su se javljale nove stvari, pa su one tražile i nove nazive: promijenio se znatno i odnos prema odavno odomaćenim i uobičajenim stvarima, — a poznato je iz kulturne istorije (npr. iz istorije francuske i ruske revolucije) kako novi odnos prema stvarima iziskuje njihovo preimenovanje. Srazmjerno rastućem diferenciranju kulture umnogostručuje se takođe odnos prema jednoj te istoj stvari. Široka stilska diferencijacija jezika postaje akutna nužnost. Za sve to češkom jeziku trebalo je radikalnih sredstava, i to naročito zbog toga što češki književni jezik nije u svome razvoju doživio doba klasicizma. A u većini kulturnih jezika koji ga okružuju baš je klasično doba stvorilo do pedantizma brižljivu skalnu jezičkih stilova, koji su bili usrdno razrađeni i razgraničeni. Dok je kod Francuza, Nijemaca, Rusa i Poljaka romantizam na pozadini iskristalisane klasicističke tradicije široko eksperimentisao sa ukrštanjem raznih stilova, češki romantizam nije mogao da u potpunosti izvrši taj zadatak, jer je ovdje nedostajala klasična tradicija. Dug koji nije plaćen ovim dvjema školama operetio je dalje generacije i iziskivao je od njih obimno stilsko novotarenje. Smatrati djelatnost tih činilaca za puko uništavanje i unakazivanje jezika, kako to čine današnji češki čistunci, to znači zatvarati oči pred sociologijom, estetikom i pred kulturnom misijom književnog jezika.

Iz tog se vidi slabost pokušaja da se sa istorijskog stanovišta osude neologizmi u češkome književnom jeziku; najzad su čistunci primorani da posegnu za funkcionalnim stanovištem. »Odlučujuća okolnost pri prihvatanju izražā ili pri njihovome odbacivanju«, proklamuje Haller, »jeste njihova nužnost ili njihova suvišnost« (*Probl.* I, 13). »Ne može se odbaciti izraz za koji nemamo ekvivalentne, jednako žive i značenjski istovetne nadoknade« (*Probl.* II, 6). Onda se neizbježno postavlja pitanje: ako se neki izraz već uživio u književnom uzusu, može li se on smatrati suvišnim? može li se takav izraz »potpuno i zgodno« nadoknaditi drugim izrazima? — Ne može.

Zanimljivo je da je Haller i sam dospio jedanput do ovog negativnog odgovora: »Dakle, svaki novi izraz koji proдре u jezik — stvori u jeziku svoju značenjsku sferu, svoju značenjsku nijansu, kojom se on odlikuje od sličnih izrazâ. Poslije dužega vremena, naravno, izgleda nãem nemoguće da se on nadoknadi nekim sinonimom, čak i onda kad je taj sinonim jezički pravilniji« (Propl. I, 13). Unatoč ovome odgovoru, Haller ipak odbacuje mnoštvo riječi i obrta koji su primljeni u književnom uzusu i nadoknađuje ih izrazima koji su po njegovome mišljenju potpuno sinonimični.

Ovome metodu »nadoknađivanja« moramo suprotstaviti postavku ženevske lingvističke škole, prema kojoj u jeziku ne postoje izrazi koji bi po svojim funkcijama bili apsolutno istovetni. Supstitucija dovodi do mijenjanja smisla ili do miješanja stilova. Ako dvije riječi i imaju zbilja isti intelektualni smisao, one neizbježno pripadaju dvama različitim govornim planovima. Razlika u unutarnjoj formi, u gramatičkoj strukturi, najzad zaseban krug značenja svake riječi — taj značajni činilac na koji je naročito upozorilo Tynjanov — sve to prouzrokuje estetičku, emocionalnu a često i značenjsku diferencijaciju riječi. Različit je stepen i karakter afektivne obojenosti sinonima, stepen njihove uobičajenosti i otrcanosti, stepen njihove bliskosti govornom jeziku i prostorječiju. Najzad, različiti su funkcionalni i klasni dijalekti u kojima se upotrebljavaju svaki od ta dva sinonima, a to opet stavlja na svaki od njih naročit stilski pečat. Ova azbuka sinonimike čistuncima je apsolutno strana. Pokušaću da pokažem na nekoliko primjera iz Hallerove čistunske prakse — kako su nedovoljne njegove nadoknade.

Izrazi za razne forme i stepene namjernosti nastali su u jezicima evropske kulture, većinom, tek u posljednje vrijeme. Tako je to i u češkom jeziku sa riječima što izražavaju finalnost. Zubatý upozorava da je »u starijem jeziku *příčina* značilo ne samo ono što na prirodan način uzrokuje nešto drugo, nego i *cíl* koji se nečim treba došći, *účel* (= svrha) iza koje se nešto dešava« i da je *účel* nova riječ, stvorena tek u doba preporoda, i uz to čak »nepravilna« (NR IX, 8). Pri svemu tome riječ *účel* danas je neophodan element češkog rječnika (NR IX, 8). U XIX vijeku stvorio je češki književni jezik još brojne izraze za teološke pojmove, na primjer: *docíliti*, *sledovati cíl*, *za účelem*, *cílevědomý*, *bezúčelny*, *bezúspěšný*. Haller sve ove riječi paušalno odbacuje. Pri tome on sistematski potire razliku između dvaju suštinski različitih načina gledanja, i to kazualnog načina (»misaoni sadržaji predstavljeni kao stvarni, postojeći, ređaju se kao *uzroci* i *posljedice*«) i teleološkoga načina (»misaoni sadržaji, predstavljeni kao željeni, ređaju se kao *sredstva* i *ciljevi*«).

Riječ *docíliti* Haller nadoknađuje glagolom *dosahovati* (= dosegnuti) iako se ova riječ obzire samo na konačnu tačku radnje (toplota je *dostigla* 40 stepeni), jedino na rezultat, a ne na samu radnju i njenu namjernost, dok glagol *docíliti* ističe u prvom redu baš namjerni karakter radnje; radnja se slikâ kao željena. Navešću primjer: *nedosáhli jsme úspěchu náhodou*, *docílili jsme ho plánovitou prací* (= nismo postigli uspjeh slučajno, nego smo do njega dospjeli planskim radom). Pokušajmo ovaj primjer obrnuti: *Nedocílili jsme úspěchu náhodou*, *dosáhli jsme ho plánovitou prací*. Gradacija je

sad znatno deformisana. Prema tome, to nisu riječi značenjski istovetne. Riječi *bezučelný*, *bezvýsledný*, *bezúspěšný* nadoknađene su u *Našoj řeči* jedinom jedinom riječju: *marný* (= uzaludan). Ali značenje svih ovih riječi je sasvim različito. *Účel* (teleološko gledanje), *výsledek* (kauzalno gledanje) i *úspěch* (spoj obaju gledanja) sasvim su iskristalisani (razgraničeni) pojmovi. A takođe nije isto kad se kaže da neka radnja nema nikakve svrhe (*účel*), dakle je *bezučelná*, da nije dovela ni do kakvog rezultata (*výsledek*), dakle je ostala *bezvýsledná*, da neće imati uspjeha (*úspěch*), dakle je *bezúspěšná*. Radnja se može upravljati (rukovoditi) određenom svrhom (*účel*) i onda to nije *bezučelná* radnja, ali može ujedno biti uzaludna i ostati bezuspješna, čak sasvim bez rezultata. Riječi *bezvýsledný* i *bezúspěšný* obziru se na stvaran kraj radnje, dok je *marné* (= uzaludno) nešto što je unaprijed osuđeno da ostane bez rezultata, što se očito mora završiti neuspješno. *Marné od počátku bylo mé podnikání* (= moj poduhvat) *a zůstalo marné*. To ne ide!

Ali čistunac se ne zaustavlja ni na tome, već precrtava i precizan pravni i filozofski termin *bezpredmětný* i nadoknađuje ga opet univerzalnom riječju *marný* (NR XIV, 188). Ako ja predam zahtjev (molbu) za putnu stipendiju a nikakve se stipendije ne dijele, ali su bile raspisane, moja molba je *marná* (= uzaludna), ali nije *bespredmětná*. Ako ja umrem prije nego što stipendija bude regulisana, ili ako stipendije budu zvanično ukinute, tek će onda moja molba biti *bezpredmětná*.

Češkome *marný* odgovara rusko *tščetnyj* ili *naprasnyj* (na značenjskoj razlici između ovih dviju ruskih riječi neću se zadržavati), ukrajinsko *nadarennyj*, poljsko *daremný*, srpskohrvatsko *uzaludan*, bugarsko *naprazden*; češkome *bezúspěšný* odgovara rusko *bezuspešnyj*, ukrajinsko *bezuspišnyj*, poljsko *bezskuteczny*, srpskohrvatsko *bezuspešan*, bugarsko *bezuspešen*; češkome *bezvýsledný* odgovara rusko *bezrezul'tatnyj*, ukrajinsko *beznaslidokvyj*, bugarsko *bezrezuliaten*; češkome *bezučelný* odgovara rusko *bezcel'nyj*, ukrajinsko *bezcil'nyj*, poljsko *bezcelowy*, srpskohrvatski *besciljan*, bugarsko *bezcelen*; češkome *bezpredmětný* odgovara rusko *bezpredmetnyj*, ukrajinsko *bezpredmetovyyj*, poljsko *bezprzedmiotowy*, srpskohrvatsko *bespredmetan*, bugarsko *bezpredmeten*. Ovi »neukusni germanizmi« zbog kojih Haller prekorava ne samo Nezvala i Guthu Jarkovskog, već takođe i Nerudu, Svatopl. Čecha, Herrmana, Holečka, Herbena, Mahara, Čapeka Choda, — mirno žive u svim slovenskim književnim jezicima, svejedno što se u razvitak tih jezika nijesu umiješali »varvarski upad« niti »oholo gospodovanje Germana«, da upotrijebimo Hallerovu terminologiju.

U pojedinačnim primjerima odgonetanje germanizama zasniva se na očitim greškama. Haller misli, na primjer, da je kompozitum *bezúspěšný* pravljen po uzoru na njemačko *erfolglos* (*Probl.* I, 6), ali je već Jungmanov rječnik registrovao da je ta riječ preuzeta iz ruskog (I, 116). Ona se pojavljuje još u 12. vijeku, u crkvenoslovenskom spomeniku ruske redakcije *Zlatostroj* (*Sreznevskij, Materialy dla slovarja drevne-rus. jazyka* I, 63). U njemačkom je *Erfolg* zabilježeno tek od XVII vijeka, a *erfolglos* je još mlađe.

Zahtjev da se nekoliko oblika sa komponentom *bez* — nadomjesti riječju *marný* (= uzaludan) zanimljiv je u još jednom pogledu. Za čuđenje je kako današnji čistunac gubi razumijevanje za naročitu funkciju negativnih karakteristika u jeziku. To je utoliko čudnije ako se prisjetimo da je upravo češki lingvista Gebauer napisao najtanjaniju studiju o negaciji. *Naše řeči* traži da se piše *malicherný* (= sitan, neznatan) umjesto *bezvýznamný* (XIV, 60), *pevný* (= čvrst) umjesto *neochvějný* (= nepokolebljiv) (I, 135), *skromný* umjesto *nenaročný* (=bez pretenzija) (X, 43), *najisto* (= sigurno) umjesto *nesporně* (ibid.), *mnohem* umjesto *nepoměrně* (X, 44), *nadobro* umjesto *nenávratně* (X, 50) itd. Ili traži obrnuto: *je remožné* umjesto *je vyloučeno* (XIV, 63) i sl.; uporedi ruski *iskl'učeno*, ukrajinski *vykl'učeno*, poljski *wykluczone*, srpskohrv. *isključeno*, bugarski *izkl'učeno*.

Međutim, velika je razlika u tome da li se neka osobina priznaje ili se pobija njena suprotnost. Uzeću jednostavan primjer: nije isto kad kažem *nehezke jednání* (= nelijep postupak) i *ošklivé jednání* (odvratan postupak). Veoma je važno šta u govoru shvatam kao obilježenu kategoriju a šta kao neobilježenu. Kad kažem *je vyloučeno* (= isključeno je), to je potvrdno, a kad kažem *je nemožné* — to je negacija; ista je razlika između izrazâ *je možné* i *není vyloučeno* (= ne isključuje se). Pri tome ostaje još i treća forma — *není nemožné*, tj. negacija negacije). Sva tri ova izraza viziraju isti predmet; ovdje je po Husslerovoj formulaciji isti *predmetní odnos* (gegenständliche Beziehung), ali su njihova značenja različita.

Haller najdosljednije od svih čistunaca odstranjuje ove distinkcije, koje su za kulturni jezik neizmjereno važne; na primjer on zamjera Nezvalu što piše *bezohledná zloba* umjesto *hrubá, surová, krutá* (XIV, 755), iako je još u III godištu *Naše řeči* bilo proklamovano da se riječ *bezohledný* (= bezobziran) s nepravom smatra za grešku (224), a u VIII godištu sadržano je podrobno rasuđivanje o tome da »izrazi što ih nude čistunci za *bezohledný*... bliže se, doduše, značenju riječi *bezohledný*, ali se nijedan ne slaže s njom potpuno« (154). Isto tako Haller i sam griješi protiv starijih poučavanja *Naše řeči*, kad traži da se u prevodu filozofa Külpea u rečenici »die erste Klasse der Objekte enthält die Bewusstseinstatsachen, deren Daseinsart das unmittelbare und zweifelsfreie Gegebensein ist« — da se riječ *bezprostřední* zamijeni sa riječju *prímý* (XIII, 226). Ta upravo se na takve slučajeve odnosi objašnjavanje *Naše řeči* — da bi »doduše, bilo moguće i ovdje upotrijebiti riječ *prímo* (direktno), ali predstava suprotnosti (posredstvom — neposredno) time ne bi bila istaknuta (VIII, 221). U ruskom jeziku tu bismo upotrijebili pridjev *neposredstvennyj*, ukrajinski *bezposerednyj*, poljski *bezpośredni*, srpskohrv. *neposredan*, bugarski *neposredstven*.

Navedeni primjeri pokazuju kako je čistuncu strano filozofsko mišljenje. Haller uopšte nema razumijevanja za terminološku preciznost i pouzdanost riječi, što ih traži fenomenologija, mada i sam rado govori o »prirodnom, stalno rastućem nastojanju što preciznijeg izražavanja« (*Probl.* II, 12). U tom pogledu njegov referat o češkom prevodu Külpeove knjige »Uvod u filozofiju« (NR XIII, 223) vrlo je karakterističan. Prevod je zbilja loš i ja

ne namjeravam da branim riječi i izraze što ih je prevodilac upotrijebio, ali one nadoknade što ih predlaže Haller ponekad su apsolutno nemoguće. Navešću samo nekoliko primjera.

U rečenici »*co já uznávám a tvrdím, ne musí uznávatí také někdo druhý, pravda je proto záležitost čistě individuální*«, Haller hoće da nadomjesti *záležitost* (Angelegenheit) riječju *věc* (Ding), mada je *věc* u filozofiji sasvim iskristalisan pojam, koji ovamo ne spada, i mada je *Náše řeč* na usta Zubatog već davno dopustila da se riječ *záležitost* može upotrijebiti — tamo »gdje *věc* nije dovoljna« (VIII, 74). Za jedan od glavnih pojmova Hegelove dijalektike — *Selbstbewegung* — prevodilac je upotrijebio neologizam *samopohyb* (ruski bi se reklo *samodviženije*). Neću da razmatram valjanost ove riječi (u češkoj filozofskoj literaturi upotrebljavaju se takode termini *samohyb*, *samohybnost*), ali ono što Haller predlaže — *samostatný pohyb* — ne izražava ono o čemu je riječ. Jer može se zamisliti samostalni gest (pokret) koji ipak nije *Selbstbewegung*. Tako isto *samovývoj* nije značenjski istovetan sa *samostatným vývojem*, mada Haller stavlja znak jednakosti između ova dva pojma. Kad Külpe kaže da je Hegel »in der dialektischen Selbstbewegung der Begriffe das gegenbild des realen Prozesses des Geschehens erblickte«, onda je Hallerov prevod termina *Gegenbild* — *odraz*, *odlesk* sasvim promašen i poništava smisao Hegelove filozofije; dok *odraz* (Abbild) nema samostalne egzistencije, *Gegenbild* nije samo *odlesk* (= odblesak), već je korelativna suprotnost stvarnog događanja. — U Sikorinom prevodu čitamo o »*platonskoj trodijelnosti filozofskih nauka*« (Platon razlikuje tri filozofske discipline — dijalektiku, fiziku i etiku). Haller nadomještava termin *trojdělení* (Dreiteilung, trihotomija) sa *trojí dělení* (dreifache Teilung); to su sasvim različite stvari, npr. može postojati i dvostruka trodijelnost (trihotomija) filozofije — Platonova i Aristotelova, itd.

Riječ *odstraniti* odbacuje Haller kao isuviše neizražajnu, ali filozofskoj terminologiji potrebna je baš takva riječ — neizražita, apstraktna, »prošaptana«, kako to uspjelo reče E. Smetánka (uporedi rusko *ustranit'*, bugarsko *odstran'avam* itd.). »Naučni, filozofski, publicistički i uopšte teorijski jezik«, kako to uspjelo kaže Trubetzkoy, »treba često da teži tome — da se riječi rasterete od svoje tjelesnosti i da se priguši njihovo isuviše konkretno i svakidašnje značenje. Ruski književni jezik ima u tome pogledu već gotovu zalihi riječi crkvenoslovenskog porijekla. Pri tome je sva ta crkvenoslovenska zaliha riječi, osnova i formalnih elemenata rasterećena od tijela i prigušena je već samim mjestom koje ona zauzima u ruskoj jezičkoj svijesti. A u tome je ogromna prednost« (u radu navedenom ovdje, u prim. 11, str. 84).

»Schelling betrachtet die absolute Identität oder Indifferenz als jenes Ursein, aus dem Infolge der Selbsterkenntnis, die diesem Absoluten zugeschrieben wird, zunächst der Gegensatz vom Subjekt und Objekt hervorgeht«. Tako piše Külpe, a prevod glasi: ... *následkem sebeponzáni*... Međutim, Haller to ispravlja u: *poznáním sebe*, iako je još Zubatý s pravom osudio čistunsku zabranu — da se nešto desilo *následkem* (= usljed) *něčeho*:

»bilo bi neispravno sprečavati bez stvarnog razloga naučnome piscu — da se ne izrazi sa preciznošću kakvu on smatra nužnom« (IX, 11).

Hallerova intervencija protivu prijedloga *následkem* samo je jedan detalj, ali je on simptomatičan. Zapažamo sistematsku kampanju čistunaca protivu *prijedlogá* koji označavaju logičke odnose, tj. odnose kauzalnosti, finalnosti i suprotnosti, na primjer: *dik* (= zahvaljujući), *za příčinou*, na *základě* (= na osnovu), *k vůli* (= radi), *vzhledem* (= s obzirom na), *následkem*, *v dusledku*, *zaučelem* (= u svrhu), *vzdor* (= uprkos), *navzdor*. Ovi »novi prijedlozi koje je — prema *Našoj řeci* — poželjno i, uvjereni smo, mogućno izbjeći« (XIV, 106) nadomještaju se prijedlozima *pro*, *pri*, *podle*, *pres* itd. Nije moj zadatak da branim pojedine od ovih »novih prijedloga«, ali njihovim paušalnim odbacivanjem jezik se lišava mogućnosti da izrazi logičke odnose specijalizovanim sredstvima. Brunot u djelu *la langue et la pensée* (XXI—XXIV) očigledno pokazuje kako se današnji francuski jezik obogaćuje formiranjem novih »logičkih prijedloga«, koje je književni jezik podržao unatoč zamjerkama čistunaca. Adaptacija prostornih i vremenskih prijedloga za izražavanje logičkih donosa jeste sporedno sredstvo: intelektualni govor, koji nastoji da razlikuje logičke kategorije — teško da bi se moglo time za dovoljiti. Svaki jezik moderne kulture ima na raspolaganju znatnu zalihu naročitih prijedloga za označavanje logičkih odnosa, na primjer francuski *grâce à*, *en faveur de*, *vu*, *en egard à*, *en conséquence de*, *en vue de*, *dans le but de*, *malgré*, *en dépit de*, itd; ruski ima: *blagodarja*, *po příčine*, *na osnovaniji*, *radi*, *v vidu*, *v rezul'tate*, *vslédstvije*, *v silu*, *s cel'ju*, *vopreki*, *naprekor* itd.

Još jedan primjer iz referata o prevodu Külpa, gotovo humorističan. U rečenici »fenomenologija ne može spadati ujedno sa psihologijom« — Haller ispravlja *spadati* u *splývati* (= stapati se). Očito je da je ova zamjena nepravilna, mogao bi se ovdje upotrijebiti glagol *kryti se* (= poklapati se), ali ne *splývati*, jer se radi o istovetnosti dviju nauka, a ne o neodređenosti granice među njima. Haller se kasnije odrekao te svoje popravke, ali iz sasvim drugog razloga. B. Ryba našao je naime za obrt *spadati v jedno* potvrdu. u starogrčkom. Prema tome, to nije specifično njemački izraz, pa se on i dalje može upotrebljavati. Šta u takvom rasuđivanju ima zajedničko sa naučnom kritikom jezika?

U posljednje vrijeme *Naše řeč* bori se uglavnom protivu prevedenih riječi i izraza, protiv tzv. *kalkova*, dok je u prvim godinama svoga djelovanja žestoko istrebljivala i upotrebu stranih riječi. Sada je ona znatno tolerantnija prema stranim riječima, ponekad čak direktno preporuča stranu riječ umjesto kalka, na primjer *franko* umjesto *bezvýlohové zásilky* (XIV, 192), *eventuální* umjesto *případný* (XIV, 128) i *příležitostný* (XVI, 83). Međutim, ukoliko je *Naše řeč* tražila da se strani termini nadomjestu domaćima, malo je obraćala pažnju na nepreciznost zamjena pri istrebljivanju kalkova. Tako na primjer nadomještana je *ratifikacija* riječju *schválení* (II, 152), *ataše* sa *zástupce* ili sa *přítuči*, *imperijalizam* sa *panovačnost* ili *dobyvačnost*, *mase inteligencije* sa *vrstvy vzdělanectva* (III, 148), *manifestacija* sa *slavné prohlášení* (IV, 52), *kompromis* sa *dohoda* i najzad *aféra* sa *příhoda*, *katastrofa* i *calamitas* sa *po-*

hroma ili sa *potiž*, *lekcija* i *informacija* sa *poučení*, *rasa* sa *kmen* ili sa *pleme* (IV, 202).

Pokazali smo kako se Haller bori protiv fenomenološke preciznosti termina. Međutim, književni jezik zna i za suprotnu tendenciju negoli je terminološka preciznost. Ovdje i nepreciznost, namjerna neodređenost ima svoju funkciju. Pored više-manje preciznog označavanja mnoštva (*četni* = = brojni, *mnogo* ili *málo*, *několik*) češki književni jezik zna i za neodređeno označavanje: *řada* (= niz). Slične izraze danas imaju mnogi književni jezici: njemački *Reihe*, francuski *série*, ruski *rjad*, poljski *szereg*, bugarski *redica* itd. *Řada chyb, celá řada učenců* (= Niz pogrešaka, čitav niz učenjaka) i sl. To je nešto više od *malo*, ali je manje od *mnogo*, ukratko: broj nije određen. To što je ovdje upotrijebljena imenica a ne prilog ili pridjev — stvara predstavu da predmeti na koje se ova riječ odnosi čine izvjestan skup, zasebnu jedinicu, cjelinu. A sad se pitam — šta daje pravo onima koji tu riječ u književnom jeziku osuđuju. Ako je Ertl u *Našoj řeči* branio od čistunaca i metaforičko prenošenje riječi *řada* (= niz) u izrazima kao što su: »vyskytli se v našich (npr. spisovatelských) řadách zrádci« (= u našim redovima pokazali su se izdajnici), zašto bi se onda intervenisalo protiv takvih sintagma kao što su: *řada atributů* (vidi NR XIII, 225), ili *řada lidí* i sl. (uporedi NR IV, 127). Ovdje je isti smjer metaforičkoga prenošenja od empirički vezanoga niza ka idejno vezanome nizu.

Na primjeru sa riječju *řada* vidjeli smo da funkcionalni karakter ne smije potcjenjivati gramatičke kategorije u jeziku. Čistunci često griješe protiv ovoga načela. U tako gramatičnim jezicima kakvi su slovenski jezici — uočljiva je tendencija da se riječ shvati kao značenjska cjelina. Stoga pojam (u njima), ako je zbilja shvaćen kao jedinica, traži da se označi jednom riječju. I ukoliko je takav pojam jedinstveniji i uobičajeniji, utoliko je veća težnja da se on izrazi jedinom riječju. Time se objašnjava i mnogo neologizma u slovenskim jezicima. To je uzrok nastanka riječi kao što su: *velkonákupna, vlastnoručně, bezduvodně, spolupracovati* itd., protiv kojih se čistunci uzaludno bore. Upravo različit broj riječi i različit gramatički sastav razlikuje značenjski sintagme *bezvýhradná láska* i *láska bez výhrad*. I zato, kad Nezval opjevava *bezvýhradnu lásku*, Hallerova zamjena sa *láska bez výhrad* (XIV, 155) pokazuje se kao nedovoljna.

Haller priznaje da se danas i u češkom, i u francuskom, i u engleskom jeziku opaža »valjda u svim domenima ljudske djelatnosti težnja da se složene predstave izraze jednom riječju«. Međutim, on se postavlja protiv takve tendencije, mada je ona tako reći opšta (*Probl.* I, 13). I stvarno, *Naše řeč* odbacuje sve oblike moderne univervacije: prave kompozitume i »težnju da se riječi sastavljaju iz osakaćenih udova živih riječi«, tj. skraćenice kao *umprum* (V, 309), ponekad čak i poimeničavanje pridjeva različitim sufiksima (npr. osuđuje se riječ *železničář*, VI, 96). *Naša řeč* ne daje pardona ni novim složenim izrazima (»slitnyje řečenija« po terminologiji Fortunatova), takav je izraz *hladová smrt* (III, 216; XV, 218). Ukratko, nominativna funkcija jezika sistematski se koči.

U studijama B. Havraneka, V. Mathesiusa i J. Mukařovskog čitalac će naći obilje potvrda — kako malo razumijevanja imaju čistunci za pojedine funkcije jezika i za njihove zahtjeve. Oni potiru razliku između pojedinih funkcionalnih slojeva češkog jezika. Protiv ovih suštinskih razlika čistunci griješe i svojom praksom, takvim pogrešnim geslima kao što su: »pri pisanju izbjegavaj one riječi koje ne upotrebljavaš u govoru« (XIV, 194), »piši kako govoriš«, ili još energičnije: piši u Vjesniku Akademije (nauka) onako kako govoriš sa prodavačicom na pijaci« (I, 26). Međutim, pisani jezik ima svoje zakone, koji se razlikuju od govorenog jezika a naročito od govornog. Ova su gesla utoliko ozbiljnija što se jezik novinarskog telegrama ili jezik poetske rasprave u načelu razlikuje od govora prodavačice na pijaci — ne samo po leksičkom i frazeološkom sastavu nego i samim odnosom prema riječima. U intelektualiziranom jeziku ispoljava se, na primjer, očita tendencija nominalizacije i smanjenje broja glagolskih konstrukcija. Ovaj proces ima u suštini isti tok u svim današnjim književnim jezicima, njemu su posvećena specijalna istraživanja u francuskom i ruskom jeziku. Prirodno je što slična težnja zahvata i češki jezik. A što čistunac kori ovu tendenciju kao tuđinštinu, on bi sa istim pravom mogao odbacivati realizam ili simbolizam u češkoj književnosti, jer se ti pravci ostvaruju i u drugim književnostima, a naročito u njemačkoj. Takozvanom »konkretnošću češkog jezika« ne smije se operisati kao sa nepromjenjivom veličinom. To nije stalna osobina, koja razlikuje češki jezik od »apstraktnog njemačkog« jezika. Radi se samo o različitim stupnjevima adaptacije dvaju književnih jezika — za filozofiju, za nauku, ukratko za potrebe apstraktnog mišljenja. Konkretnost književnoga jezika ne može se vještački održavati, kao što se ne može konzervirati određena starost. Mi priznajemo, zajedno sa Ertlom, da su Erbenove bajke neponovljiv jezički dragulj, ali ipak njihova leksička i frazeološka sredstva nisu dovoljna niti za rasuđivanje o Einsteinovoj teoriji niti o dijalektici privrednoga razvoja ili o čistoj logici. A nisu dovoljna ni za pjesme Březine ili Nezvala.

Nedostatak funkcionalnoga gledanja naročito se jasno ispoljava u Hallerovim rasuđivanjima o jeziku trgovačkom (XIV, 189) i novinarskom (*Rádce*). Ta ne može se koriti težnja za podesnim klišeima i za elastičnim izrazima (kao na primjer: *pricházet v úvahu* = doći u obzir), jer su to upravo karakteristični strukturni elementi ovih domena. Istraživanje današnjih ruskih lingvista o jeziku novina pokazalo je kako su važna komponenta ovoga jezika — odnosne rečenice. Zajedno sa kurzivom i drugim tipografskim sredstvima, one tako reći plakatiraju hijerarhiju pojedinih dijelova informacije, mjesnu hroniku itd. Ova osobina novinarskog jezika poznata je i Halleru. On bilježi da »na jednoj stranici bilo kojih novina ima 50 do 100, pa čak i više odnosnih zamjenica«. Međutim, on se ne obzire na posebnu strukturu novinarskog jezika, pa iz toga izvodi samo čistunski zaključak: »To je velika pogreška. Sjetimo se samo da u govoru, dakle u najprirodnije stilizovanom izražavanju, vrlo rijetko upotrebljavamo odnosne rečenice« (*Rádce* 13). Protiv ovoga neodrživog stanovišta navešću promišljenu Meilletovu postavku: »En parlant,

on ne fait guère que des phrases simples, qui ne se chargent pas de subordinations multiples... On n'oserait en parlant guère employer bien des types de phrase qui, sur le papier, paraissent simples. Et si l'on se bornait, en écrivant, à employer les types de phrase qui servent à la conversation courante, on donnerait l'impression d'une étrange pauvreté, et d'un singulier manque de nuances» (*Les langues dans l'Europe nouvelle*, 2. izdanje 1928, 173).

Čistunci ne pridaju nikakav značaj stilističkom raslojavanju riječi, koje (raslojavanje) inače čini jedan od glavnih temelja književnog jezika. Oni na primjer precrtavaju riječ *záhy* (= rano), jer postoji prilog *brzy*, svejedno što *záhy* ima naročitu stilsku obojenost: ono je »književnije«, zvaničnije, svečanije. Stoga novinar piše s pijetatom: »*klesla k zemi a záhy skonala*« (vidi NR VII, 28), a ne *padla na zem a brzy umrela*. Riječ *záhy* bila je preuzeta iz staročeskog jezika u doba preporoda, i pri tome je — kako to često biva pri preuzimanju — izmijenila značenje. Značila je *včas* (= blagovremeno, na vrijeme) a poprimila je značenje *brzy* (= 1. ubrzo 2. rano). *Naše řeč* osuđuje ovu značenjsku izmjenu, iako je takva vrsta promjena sasvim uobičajena u istorijskoj semantici. Ono što se dešava *včas* vrši se eo ipso *brzy*. Ova dva značenja često su spojena. Božena Němcová čula je od Eulaká: »cválal k městu aby se záhy (= včas) vrátil«, i zabilježila je: *záhy*, ne *brzy*. Prevodenje značenja njoj se samo sobom nametalo.

Fr. Trávníček je u *Našoj řeči* uspješno okarakterisao autonomnost pjesničkog jezika (V, 193), ali je uredništvo s nepravom odbacilo njegovo stanovište (ibid. 207). *Naše řeč*, a naročito Haller, sistematski zaboravlja da je stapanje pjesničkog jezika sa informativnim književnim jezikom — samo specijalan slučaj, a ne pravilo u istoriji svjetskog pjesništva. Punopravnost pjesničkog jezika dokumentovana je nebrojenim teorijskim proglasima — od Aristotelove poetike pa sve do manifestâ najnovijih književnih pravaca.

Ne bismo htjeli ni najmanje da osporavamo značaj jezičke kritike za povišenje svrsishodnosti jezičkih sredstava u estetičkom i logičkom pogledu, ali Haller isto tako odbacuje i ove kriterijume jezičke analize. On izjavljuje da je »logičnost... samo sporedno obilježje, i da ona nema sveopšte značenje u jezičkoj kritici; »estetičko vrednovanje pak treba uopšte isključiti iz jezika, jer ne nalazimo tla na kojem bi se ono moglo primijeniti« (*Probl.* II, 22).

On valjda smatra preciziranje intelektualnih značenja riječi i obrta za problem koji nema ništa sa logikom, pa misli da bez njenog učešća mogu biti riješeni i ovi gorući zadaci: izgradnja terminologije, njegovanje jezika za potrebe nauke. Misli valjda da su vrednovanje jezičkih sredstava, izbor podesnih riječi i obrta, ili korelacija i hijerarhija jezičkih funkcija — isti u doba baroka, klasike, romantizma, naturalizma itd.? On čas traži od čistunaca da se estetičko vrednovanje sasvim isključi iz jezika, čas proklamuje za konačni cilj čistunskog rada »apsolutnu čistotu i ljepotu« jezika (XIV, 65). Zar Haller ne osjeća da su ta dva gesla nespojiva?

Bez obzira što je estetičko vrednovanje zabranjeno, ono stalno biva potajno prokrijumčareno, i to ponekad u najnaivnijoj formi. Čak je i glasoviti istorijski *guerre aux syllabes* iz vremena preciozâ, koji je ismijao Molière,

našao nastavljače u *Našoj řeči*. Odbacuju se riječi u kojima pojedini slogovi mogu izazvati ružne asocijacije: »riječ *podnos* (rusizam!) nije baš srećno odabrana; etimološko osjećanje i nehotice čuje u njemu slog koji znači izvjesni dio lica koji nije uvijek najprijatniji« (I, 28). Nekad estetičko mjerilo postaje čistuncu tako obavezno da u ime njega čak apeluje na njemački uzor. Na primjer, u ime »laganog i gipkog *jen* (= samo)« agituje *Naše řeč* protiv širenja »teškoga i energičnog *pouze* (= samo)«: »i Nijemac ima pored laganoga *nur*... poštovanja dostojno *lediglich*; ali da li ste čuli ili čitali Nijemca koji bi se hvalio ovim *lediglich*« itd. (IV, 272).

* *

*

Zadržavam se na nekoliko primjera, ali mislim da je i to dovoljno da osvijetli pseudonaučnost metoda i ciljeva toga pravolinijskog purizma — koji cenzuriše jezičku zalihi češkoga književnog jezika, autoritativno precrtava brojne riječi i obrte ove zalihe i time neizbježno osiromašuje književni jezik. Ova »konfiskaciona praksa« češkog čistunstva ponekad poljulja normu koja već ima opštu ratifikaciju, a nekad čak direktno škodi stabilnosti književnog jezika i pričinjava jezičku pometnju. Stručnjak upozorava da »nije lako nadomjestiti stari, vrlo rašireni terminus technicus novim izrazom« (NR XV, 130), ali uredništvo *Naše řeči* ostaje neumoljivo. Taj i taj uživljeni i rašireni termin je po svome porijeklu germanizam, zbog toga dolje s njim! Dolje s njim, iako se izraz tako odomaćio da ga se dotakla i narodna etimologija, tj. »*ex post* se u taj izraz umeće nešto čega u njemu, sudeći po njemačkom obrascu, nije ni bilo« (ibid. 131). »Čovjeku se — izjavljuje uredništvo — uvijek čini da je prirodno ono na što je navikao (navika druga priroda!), a neobično mu je ono što je novo i na što tek ima da se privikne« (ibid.). Dabome, ali upravo je konvencionalnost karakteristična crta stručne terminologije. Međutim, presuda *Naše řeči* glasi drugačije: treba se odviknuti od uživljenog termina i priviknuti na novinu.

Naglašavamo još jedanput da geslo borbe protiv uživljenih germanizama ne može biti naučno obrazloženo. Naslijeđeni germanizmi književnog jezika isto su tako nasljeđe kulturne prošlosti — kao što je na primjer tijesna veza češkog romantizma sa njemačkim, ili kao što je ideologija češkog preporoda, a naročito slovinske ideje, zavisna od njemačke filozofije. Haller se s nepravom domišlja da su od genetički nečeških elemenata u jeziku prodrli duboko — samo »rijetki izuzeci, koje lako možemo izbrojati na prste« (*Rádce*) I). Rusu koji nauči češki i njemački jezik lakše je prevoditi sa jednog od ovih jezika na drugi negoli sa ovih jezika na ruski, ili obrnuto. O istom iskustvu pričali su mi takođe francuski i jugoslovenski filolozi. Sličan sud poljskog lingviste A. Brücknera o dubokoj prožetosti češkog jezika njemačkom :frazologijom i semantikom — dobro je poznat.

Tijesna zblíženost češkog jezika s njemačkim — to je činjenica stara nekoliko stoljeća. Ona je omogućena time što je češki obrazovani sloj odavno bio dvojezičan i tijesno vezan za njemačku kulturu. Ako čistunci izbacuju

iz jezika pregršt germanizama, to je tako reći egzemplarna kazna, pa je u tome izboru neizbježan elemenat proizvoljnosti.

Najzad, i u purističkim člancima ostaje znatan broj očitih germanizama. Na primjer u Hallerovome članku *Trgovački češki jezik* (XIV, 189—196) mogu se konstatovati sljedeće tuđe riječi: »okruh, v něm se pohybuje je ji frazeologie«, »libuje si v ustálených formulích a obratech«, »prekážka, která se staví v cestu nápravě«, »nepopiratelná potřeba«, »kapacity«, »aby se náprava provedla prez noc«, »pomucky«, »k jisté sebekázni«, »že bi se mnoho a právě největších chyb napravilo«, »poroučíme se vám v účtě«. Tamo gdje bismo prije očekivali povratan glagol u Hallerovom članku nalazimo trpni glagol, što je Zubatý u *Našoj řeči* proglasio rđavom navikom. Na primjer: »byly již podnikány rozličné pokusy«, »tímto nedostatkem je ovšem jednak podporován velmi vydatně ten vliv německý, na nějž stále poukazují, jednak zdržován vývoj k lepšímu«, »je tedy jejich české vyjadrování ustavičně vydáváno vlivu němčiny«.

Vidimo da je istrebljivanje germanizama prije demonstracija nego li stvarno odnjemčavanje jezika. To je, dakle, činjenica jezičke politike, i može se postaviti pitanje — je li ona opravdana. Ovu politiku ne možemo označiti kao nacionalističku; prikladniji bi bilo termin rasizam. Jer germanizmi se ovdje izgone jedino zbog svoga, dosta dalekog, porijekla. Istjeruju se i onda kad su se za češko jezičko osjećanje apsolutno udomačili, tako da čovjek nevješt u etimologiji sa iznenađenjem doznae — da im je otkazano pravo građanstva.

»Počevši od XVII vijeka ... treba velike opreznosti«, upozorava Haller. »Ista opreznost potrebna je, naravno, i kod izrazâ za koje se može utvrditi djelomični kontinuitet samo do XVIII ili XIX vijeka. Jedva da bi bilo probitačno za naš jezik nekritički primati takve izraze, jer oni mogu biti svakojakog porijekla« (*Probl.* I, 4). Pa čak ni postojanje neke riječi u XVI vijeku, »koji je jezički neiskvaren«, još nije garancija protiv čistunskih isključivosti: »Veslavinski češki jezik ne može biti uzor današnjem češkom književnom jeziku... iz toga razloga što je i sam natrunjen njemačkim i latinskim uticajima« (V. Ertl, *Časové úvahy o naší materštině*, 43).

Geslo borbe protiv germanizama imalo je sasvim različit smisao za vrijeme Austrije nego što ga ima danas. Onda je češkoj inteligenciji i čitavoj naciji stalno prijetila opasnost postupene germanizacije. Bauk germanizacije sada je, međutim, poražen. Poneki bivši germanizmi odavno su izgubili nijansu tuđinštine u jezičkoj svijesti koja nije opterećena dvojezičnošću. Isto onako kao što nikome više neće pasti na pamet da isključi iz češke nacije, na primjer, Gebauera zbog toga što mu je otac bio Nijemac, kako se to činilo nekad u štampi za vrijeme rukopisnih borbi. Zbog toga patetična Hallerova pitanja zvuče kao prazna fraza: »A danas, kad iz temelja gradimo nanovo svoj nacionalni život, zar da ostavimo baš maternji jezik, ono što naciju čini nacijom, da ga jednostavno ostavimo u tom ubogom stanju do kakvoga je dovelo oholo gospodovanje naših nacionalnih neprijatelja? Zar da se narodno oslobođenje ne dovrši oslobađanjem jezika od svih tragova

strane hegemonije, jer ti tragovi više od marijanskih stupova podsjećaju na naše nacionalno ponižavanje» (Rádce 1).

Oni što grme protiv tuđih riječi ne smiju zaboraviti da postoje i preuzete radnje (*actions calquées*), na kojima se nijansa tuđinštine drži ništa manje negoli na *mots calqués*. U takve akcije spada i današnje češko čistunstvo. Odmah u prvome broju *Naše řeči* naveden je uzor: »Već nekoliko decenija opaža se u susjednoj Njemačkoj nastojanje da se jezik očisti od stranih riječi. Prema ovome pokretu bio je naklonjen i Bismarck, pa ga je i zvanično podržao. Posljednje ratne godine naročito su snažno ojačale taj pokret. Već sâm sadašnji odnos prema Francuskoj vodio je tome da se francuske riječi nadomjestite njemačkima; ali u ovome čišćenju jezika ispoljava se takode i svijest o vlastitoj snazi i samodovoljnosti. Talasi ovoga pokreta, dabome, rano su se prelili i do nas« (14). Dalje se direktno ukazuje na Verdeutschungswörterbücher (16), tj. na publikaciju onoga zloglasnog Sprachvereina — od čije su se politike, jednostrane i šovinističke, ogradili čelni njemački učenjaci i pisci.

U prvom godištu *Naše řeči* uopšte su zanimljivo osvijetljene funkcije čistunstva. U programskome članku »Šta hoćemo« ispravno su zahvaćeni-glavni činioci savremenih jezičkih promjena: »bučan, svestran život, užurbani svakidašnji posao, mnogostruki dodir sa stranim elementima«. Međutim, umjesto da prizna neizbježan uticaj ovih činilaca na jezik, proglas poziva u borbu protiv toga uticaja, koji tobož »razjeda, kvari i uništava češku riječ u novinama i uredima, u školi, u književnosti i u društvenom govoru« (1). Drugačije rečeno, zahtijeva se raskid između savremenog života i jezika. Borba protiv veze jezika sa sadašnjošću svjesno se svrstava u okvire invektiva protiv moderne kulture uopšte: »Civilizovali smo Prag a poslije njega i unutrašnjost sve samim »bio« i »kino«; pozorište, književnost i novine ispunili golicavim flirtom i pikantnim »oštroumljem«, prevodima sumnjive vrijednosti; pariski pjevači postali su deseta muza naše umjetnosti i čudno je da se devet ostalih muza nije iselilo od nas; Prag a za njim i unutrašnjost su upravo sa nasladom rušili stare spomenike naše arhitekture, a poslije toga zidali većinom nakaze; u Pragu smo izgradili novi kvart koji potpuno može važiti kao novi Berlin ili nova Pešta; novi jezički oblici, nakarade neukusne čak do grubosti, širili su se iz Praga u unutrašnjost«. (I, 65).

Ostaje nam da zaključimo. Bilo bi pogrešno smatrati nedavnu strastvenu polemiku oko čistunstva kao znak neslaganja između čeških umjetnika riječi i današnje nauke o jeziku. Naprotiv, »lingvista koji posmatra jezik sa funkcionalnog stanovišta pruža«, kako je to ispravno istakao još 1929. godine V. Mathesius, »u pitanjima jezičke pravilnosti ruku umjetniku koji pomoću jezika stvara. To nije slučajno.« Nema raskida između pisaca i lingvistike, već postoji samo zdrav odnos čeških pisaca prema pokušaju reakcionarne jezičke politike, pokušaju koji se samo pretvara da je naučan.

(Iz knjige SPISOVNA ČEŠTINA A JAZYKOVA KULTURA, Praha 1932, izdanje Praškog lingvističkog kružoka)

Sa češkog: Bogdan L. DABIĆ